

Джерелознавство та історіографія

УДК 355.083.3(477.53)«182»

О. П. Єрмак

ПОСТАТЬ ІВАНА ПАСКЕВИЧА В ПРАЦЯХ ПОЛТАВСЬКИХ ІСТОРИКІВ

У цьому повідомленні вивчаються оцінки полтавських дослідників діяльності свого земляка – генерал-фельдмаршала І. Паскевича.

Ключові слова: *воєнна історія, краєзнавча література, полтавські коріння воєначальника.*

Воєнна історія – невід'ємна й надзвичайно важлива складова національно-державної й духовної самосвідомості українського народу. Це своєрідний сполучний ланцюг поколінь від князів-войовників Київської Русі до маршалів та генералів періоду Великої Вітчизняної війни, під командуванням яких було здобуто Перемогу над нацистською Німеччиною і її сателітами.

Видатний вклад у воєнну історію і розвиток військового мистецтва XVIII – XIX століть унесли українці, зокрема наш земляк генерал-фельдмаршал Іван Федорович Паскевич. Славетні сторінки боротьби із гітлерівськими ордами пов'язані з іменами маршалів Радянського Союзу Павла Батицького, Андрія Єременка, Романа Малиновського, Кирила Москаленка, Семена Тимошенка, генерала армії Івана Черняхівського, маршала бронетанкових військ Павла Рибалки. У цьому контексті ми не можемо не згадати й трагічної долі уродженця полтавської землі маршала Радянського Союзу Григорія Кулика і справжнього генія партизанської війни генерала Сидора Ковпака.

Бібліографія праць про І. Ф. Паскевича налічує сотні назв. У цьому повідомленні ставимо за мету проаналізувати творчий доробок про генерал-фельдмаршала полтавських авторів. До них варто віднести й Д. М. Бантиш-Каменського, який п'ять років прослужив у Полтаві управителем канцелярії військового губернатора Малоросії Миколи Репніна, збирав тут матеріали для своєї чотири томної праці з історії України «История Малой России», підтримував тісні зв'язки з представниками полтавської інтелігенції, виявляв у той час українофільські настрої. У двох своїх книгах «Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов» (СПб, 1841) і «Словарь достопамятных людей русской земли» (СПб, 1847) Д. Бантиш-Каменський подав основні факти біографії І. Ф. Паскевича, високо оцінив його вклад у розвиток військового мистецтва.

Звертаючись до краєзнавчої літератури кінця XIX – початку XX століть слід серед блискучої плеяди істориків Полтави і Полтавщини, які займалися дослідженням рідної старовини, відзначити В. Є. Бучневича. Не будучи професійним істориком, він залишив настільки інформативні праці, що без них неможливо уявити сучасну історію Полтавського краю. Серед них насамперед

слід назвати «Записки о Полтаве и её памятниках». Перше видання цієї книги було здійснене в 1882 році, друге, доповнене, – в 1902 році [3].

Характеризуючи «Записки о Полтаве...», необхідно перш за все відзначити той факт, що В. Є. Бучневич був сином свого часу. Він народився й виріс у сім'ї офіцера в проімперськи налаштованому російському середовищі. Відповідно це наклало певний відбиток на його дослідження. І хоча більшість матеріалів книги В. Є. Бучневича подавалися в дусі пануючої в Російській імперії офіційної методології та державної політики, це не мало вирішального значення для автора, як не має значення й для сучасного читача. Головне в «Записках о Полтаве и её памятниках» конкретні факти з історії міста.

За своєю сутністю праця Василя Бучневича – не є історією Полтави в повному розумінні цього слова, а швидше за все це збірник окремих досліджень автора та низка документів і матеріалів з історії міста від часів Київської Русі до кінця XIX століття. Чимало сторінок книги присвячено відомим полтавцям та історичним особам, які відвідали місто, у тому числі імператорам, починаючи від Петра I до Миколи II.

В. Бучневич у своїй невеликій довідці про уродженця Полтави Івана Паскевича досить детально перерахував основні факти з життя і діяльності воєначальника. Деякі з них заслуговують на увагу з краєзнавчого погляду. Зокрема, автор наводить такий факт: «дом, где родился И. Ф. Паскевич в Полтаве, находится по Александровской улице и, несколько раз уже перестроенный, принадлежит теперь вдове генерал-лейтенанта Дарии Устиновне Егоровой, живущей в г. Харькове» [3, с. 370].

Досить важливо відзначити і те, що Бучневич на відміну від багатьох своїх сучасників, які обмежувалися тільки панегіриками на адресу полководця, намагався дати об'єктивну оцінку його діяльності на командних посадах у російській армії, особливо на завершальному етапі його військової кар'єри: «В 1849 г., когда Император Николай I-й решилъ подать помощь австрийскому императору противъ восставшихъ венгерцевъ, Паскевичъ снова сталъ во главе армии. Действия его в эту компанію отнюдь не были поучительны, и успешное окончание войны нельзя приписать его распоряжениямъ. В 1854 г., во время Восточной войны, преувеличенная осторожность и нерешительность Паскевича высказалась с новой силой, и военный авторитет его былъ подорванъ» [3, с. 370].

Особливе, тільки йому належне місце серед представників наукової еліти старої Полтавщини займає Іван Францевич Павловський. Його праці з воєнної історії, зокрема про Полтавську битву, і сьогодні не втратили свого значення для науки.

Одним із головних напрямів дослідницької діяльності вченого стало створення біографічного довідника про видатних людей Полтавської губернії, тих, хто народився на її території або ж працював на землях історичної Полтавщини. Цю тему він вивчав до останніх днів свого життя. Про це свідчать матеріали його особистого фонду Павловського в Центральному державному історичному архіві України в місті Києві, де зберігаються рукописні матеріали його біографічних словників [6, с. 3].

У 1914 році вийшла з друку книга І. Ф. Павловського «Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в.» У словнику

є й стислі, але змістовні довідки про І. Ф. Паскевича, про сина фельдмаршала Федора Івановича та його брата Стефана Федоровича [6, с. 221-224]. Працюючи над біографічними довідками, Павловський вибудував їх за принципом бібліографічного словника: на початку біографічна довідка, а потім бібліографія – література про персоналії. В кінцевому рахунку, завдяки використанню ексклюзивного матеріалу, втрачених до нашого часу джерел, ми маємо унікальне дослідження про відомих персоналій в історії Полтавської губернії, у тому числі й Паскевичів.

Як відомо, в радянський час ім'я уславленого полководця І. Ф. Паскевича або замовчувалось, або ж подавалось тільки у негативному світлі. Мовляв, це був реакціонер, придушувач національно-визвольного руху в Польщі, Угорщині тощо. На жаль, такі ж оцінки переважають і в сучасній українській історіографії. Й тільки нині почався перегляд радянських стереотипів щодо постаті Паскевича.

Серед полтавських, та й взагалі українських авторів, котрі в наш час звернулися до життя, діяльності та військового мистецтва видатного полководця, слід назвати О. А. Білоуська. У 1999 році він опублікував для учнів та вчителів Полтавщини навчальний посібник «Наш край в складі Російської імперії (остання чверть XVIII – початок XX ст.). Частина I: остання чверть XVIII – I пол. XIX ст.» (Полтава, 1999) [1]. У ньому міститься розділ «Портрет на фоні діяння: генерал-фельдмаршал Паскевич», де подається ґрунтовна біографія воєначальника, підкреслюються полтавські коріння його походження, вводяться деякі цікаві для краєзнавців факти з бойового шляху І. Ф. Паскевича. Зокрема, підкреслюється, що під час війни 1812 року Паскевича командував 26-ою гренадерською дивізією і 7-им корпусом. Відзначився вже в першому бою з французами при Салтанівці в липні 1812 року. Сприятливий результат бою був досягнутий значною мірою завдяки успішним діям Полтавського полку. Виявив зразки самовідданості та хоробрості в битвах під Смоленськом, Бородіном, Малоярославцем, Вязьмою, Красним.

О. Білоусько, характеризуючи І. Паскевича в час перебування на посаді царського намісника на Кавказі (1827 – 1831 роки), показав його як провідника імперської колонізаторської політики, що жорстоко придушував визвольний рух місцевих народів. Разом з тим, він підкреслював, що, завдяки вмілому керівництву військами, полководець у війнах з Туреччиною та Персією досягав перемог ціною значно менших утрат з боку російської армії. У 1829 році І. Паскевичу «вдалося зупинити розв'язання нової війни з Персією, що ледве не спровокувало вбивство в Тегерані посланника О. Грибоєдова» [1, с. 66-67]. Цей конфлікт І. Паскевич уладнав дипломатичним засобами.

У підручнику «Історія Полтавщини» для 9-ого класу, що вийшов з друку в 2005 році, його співавтори О. А. Білоусько і В. І. Мірошніченко подали коротку біографію генерала-фельдмаршала І. Ф. Паскевича в розділі «Полтавські імена в науці та військовому мистецтві» [2, с. 104].

У 2007 році, до 225-річчя з дня народження І. Ф. Паскевича, відомі полтавські літератори Ю. В. Погодін і В. Ф. Шестаков видали невелику монографію про видатного полководця, дипломата й державного діяча «Соткавший славу из побед» [7].

Як указують самі автори книги, ця публікація не є суто історичним дослідженням у прямому і безпосередньому розумінні цього слова. Мета, яку вони ставлять, швидше популяризаторська, аніж вузьконаукова.

Перш ніж переходити до розгляду книги вказаних авторів, варто зауважити, що в сучасній російській науковій та науково-популярній літературі зв'язки І. Ф. Паскевича з Україною практично не вивчалися. Скажімо, у біографічному нарисі «Паскевич Иван Федорович. Граф Эриванский, князь Варшавский, русский полководец, генерал-фельдмаршал», що вміщений у книзі А. Шишова «100 великих военачальников» (М.: Вече, 2000), є лише одне речення про полководця й Україну: «Иван Федорович Паскевич родился в городе Полтаве в богатой семье помещика-крепостника».

Заслугою ж полтавських авторів є те, що вони, користуючись усіма доступними їм матеріалами, зокрема таким цінним джерелом, як «Малороссийский гербовник», змогли простежити українські корені военачальника. Повідомляючи маловідомі широкому загалу факти, автори спинилися на основних віхах бойового шляху полководця.

Між іншим, у книзі відзначається, що у 20 – 30-і роки минулого століття, коли західноукраїнські землі перебували під владою Польщі, особистість Паскевича користувалася популярністю в Галичині. А в тритомній «Українській загальній енциклопедії», що вийшла в ті роки у Львові – Станіславі – Коломиї під головною редакцією Івана Раковського, І. Ф. Паскевич навіть характеризувався як українофіл [7, с. 89].

У книзі наводиться таке положення: історія переконливо свідчить про те, що лише ті народи чи держави, які зуміли висунути зі свого середовища в час доленосних випробувань великих полководців, змогли вижити і відстояти свою незалежність. Але історична доля України в ХІХ столітті склалася таким чином, що вона не мала своєї державності й більшість українських земель тоді входила до складу Російської імперії, яка зі свого боку гідно поцінувала І. Паскевича високими військовими званнями, титулами, орденами, маєтками.

Автори книги навіть стверджують, що полтавець за фактом народження, Іван Федорович Паскевич, є кращим з усіх полководців, яких, коли б то не було, мала Україна. Це твердження, на наш погляд, не є безперечним, але для того, щоб його заперечити, потрібно не замовчувати таку визначну історичну постать, а серйозно та неупереджено вивчати життя і діяльність І. Ф. Паскевича на тлі епохи.

А вивчати є що. Візьмемо хоча б такий факт із життя І. Паскевича, до цього часу не оцінений нашими істориками. У 1827 році так званий комітет, що займався питаннями управління Закавказьким краєм, запропонував переселити на перський кордон 80 тисяч українських козаків із сім'ями. Це дало б змогу створити захисний пояс із поселень військовозобов'язаних християн. Ідею, між іншим, підтримував дуже популярний у наших істориків малоросійський губернатор – Микола Рєпнін. Однак І. Паскевич, жаліючи своїх земляків, із притаманною йому дипломатичністю запропонував імператору Миколі І інший план: Кавказ від персів нехай захищають самі кавказці – Ериванське і Нахічеванське ханства. Краще віддати для управління краєм місцевій адміністрації, яка надала свої послуги Росії у війні з шахом. А українці мають залишатися в Україні. Козаки, про яких ішла мова, в основному населяли територію Полтавщини, із котрої був родом І. Паскевич.

У 2009 році доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка В. М. Закалюжний видав науково-популярну працю про відомих та маловідомих козаків Полтавщини XVII – XX століть [4]. Книга адресована широкому колу читачів, насамперед викладачам і вчителям навчальних закладів, науковцям, студентам та учням, історикам-краєзнавцям. Збірка біографо-історичних нарисів «Козаки Полтавщини» здобула високу оцінку громадськості й у 2011 році була удостоєна премії імені Самійла Величка. Відійшовши від традицій «виразно класових», а також від упереджених оцінок, автор намагався дати об'єктивну оцінку діяльності відомих представників козацької старшини (гетьманів, кошових отаманів, полковників, осавулів, сотників), а також козацтва XX століття (червоних козаків, отаманів повстанських загонів 20-их років XX століття, вояків армії УНР) вихідців з історичної Полтавщини.

У нарисі про І. Ф. Паскевича В. Закалюжний, як і в інших своїх нарисах про видатних полтавців, неухильно дотримався принципу, що, даючи оцінку постатям історії, необхідно брати до уваги суспільно-політичні умови їхнього життя та діяльності. Це стосується й об'єктивних оцінок Паскевича – вихідця з козацького полтавського старшинського роду.

Для краєзнавців книга В. Закалюжного насамперед цікава тим, що в ній досліджуються полтавські корені фельдмаршала. «Малоросійський гербовник», пише автор, повідомляє, що родина Паскевичів походить від козака полтавського полку Федора Цаленка (Чалого) – «полкового товариша» (1698). Предки його проливали кров під знаменами гетьманів. Син Федора Цаленка Яків отримав прізвисько Пасько, яке в подальшому трансформувалось у прізвище Паскевич. Дід І. Ф. Паскевича, Григорій Іванович, із бунчукового товариша дослужився до надворного радника, а батько, Федір Григорович, у Малоросійській Колегії під керівництвом Задунайського мав чин колезького радника. Обидва предки заслужили повагу в суспільстві розумом і працьовитістю [4, с. 56].

Слід відзначити, що ціла низка питань, пов'язаних із зв'язками І. Паскевича з відомими державним діячами з Полтавщини, зокрема Миколою Репніним, потребують глибшого вивчення. Так, поза увагою полтавських дослідників пройшов такий історичний факт. Відомо, що фельдмаршал відіграв вирішальну роль у придушенні національно-визвольного повстання у Польщі 1830 – 1831 років. Однак і сам цей рух мав далеко не однозначний характер. Адже у планах керівників повстання було повернення до складу відродженої польської держави й правобережних українських земель. Та наступні події наочно показали, наскільки відірваними від реальності були розрахунки польської шляхти щодо підтримки українського селянства. У травні 1831 року російське командування віддало наказ про формування козацьких загонів та закликала українських селян вступати до їхнього складу, обіцяючи відновлення козацтва. Генерал-губернатор Малоросії Микола Репнін сформував вісім козацьких полків по 1000 осіб у кожному. Російський уряд закликав селян Правобережжя арештовувати повсталіх поміщиків і передавати їх органам влади, обіцяючи при цьому звільнити від їхньої залежності. Ці заклики знайшли відгуки серед селянства, яке активно видавало польських повстанців Російській імперії. Однак царський уряд не виконав усіх обіцянок. Після розгрому повстання шість козацьких полків було реорганізовано в регулярні військові відділи, два інших переведено на Кавказ. Козаків, котрі

протестували проти цього, було суворо покарано. Князь Репнін, який наполягав на відновленні козацтва, був звинувачений в українському сепаратизмі та в 1834 року звільнений з посади [5, с. 306].

Отож, полтавськими дослідниками створено чимало праць про життя та діяльність нашого земляка – видатного російського полководця українського походження І. Ф. Паскевича. Подальше вивчення цієї теми дозволить збагатити знання про Полтавський край, його історичні постаті.

Список використаних джерел

1. Білоусько О. А. Наш край у складі Російської імперії (остання чверть XVIII – початок XX століття): Матеріали на допомогу вчителям, учням, студентам, абітурієнтам / О.А.Білоусько. – Полтава: ПОІППО і ТОВ «АСМІ», 1998. – 112 с.
2. Білоусько О. А., Мирошніченко В. І. Нова історія Полтавщини (кінець XVIII – початок XX століття): Пробний підручник для 9 класу загальноосвітньої школи / О.А.Білоусько, В.І.Мирошніченко. – Полтава: Оріяна, 2005. – 264 с.
3. Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках. Изд-ие второе, исправленное и дополненное / В.Е.Бучневич. – Полтава: Типо-литография губернского правления, 1902. – 449 с.
4. Закалюжний В. М. Козаки Полтавщини. Біографо-історичні нариси про козаків Полтавщини XVII – XX століть / В.М.Закалюжний. – Полтава: Оріяна, 2009. – 176 с.
5. Михальчук П. А., Куций І. П. Курс лекцій з історії України у чотирьох частинах. Частина II. Нова історія України / П.А.Михальчук, І.П.Куций. – Тернопіль : Астон, 2007. – 479 с.
6. Павловский И. Ф. Полтавцы: иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. с 182 портретами / И.Ф.Павловский; Предисловие В. А. Мокляк. – Х.: САГА, 2009. – 141 с.
7. Погода Ю. В., Шестаков В. Ф. Соткавший славу из побед: Научно-популярное издание / Ю.В.Погода, В.Ф.Шестаков. – Полтава: ПП Шкурко В., 2007. – 92 с.

А. П. Ермак

ФИГУРА ИВАНА ПАСКЕВИЧА В РАБОТАХ ПОЛТАВСКИХ ИСТОРИКОВ

В этом сообщении изучаются оценки полтавских исследователей деятельности своего земляка – генерал-фельдмаршала И. Паскевича.

Ключевые слова: военная история, краеведческая литература, полтавские корни военачальника.

O.P. Yermak

IVAN PASKEVICH'S PERSONALITY IN THE WORKS OF HISTORIANS OF POLTAVA

The evaluation of General Field Marshal Ivan Paskevich's activities by his fellow researchers of Poltava is studied in this report.

Keywords: military history, regional studies literature, Poltava roots of the military commander.

Надійшла до редакції 24 квітня 2013 року